

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת יתרו, תשס"ד
מספר 535מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יתרו כמכונן מערכת המשפט בישראל

מהרישא של הפרשה ניתן לעמוד על העובדה, כי יתרו התוודע לגדולתו של הא-ל מתוך התבוננות והתרשמות ממעשי הנסים שעשה ה' לישראל. ואמנם אחת המטרות של מכות מצרים הייתה להאדיר את שמו של הא-ל בכל הארץ, כפי שנאמר לפרעה: "וְאֹלֶם בְּעֵבוֹר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בְּעֵבוֹר הָרְאִיתְךָ אֶת פְּחֵי י וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ" (שמ' ט: טז). יתרו אכן הכיר בגדולתו של ה', כפי שניכר מתוך דבריו: "עֲתָה יִדְעֵתִי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם" (יח:יא), ועל כך נאמר במכילתא דרבי ישמעאל יתרו (מס' דעמלק פ"א):

עתה ידעתי כי גדול ה' מכל הא-להים. עד עכשיו לא הודה לו בדבר כי גדול ה', אמר, מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים שהיתה סוגרת ומסוגרת, ועכשיו הוציא ששים ריבוא בני אדם ממצרים, לכך נאמר כי גדול ה'... כי בדבר אשר זדו עליהם. אמר: מכירו הייתי לשעבר, ועכשיו ביותר, שנתגדל שמו בעולם, שבמה שחשבו מצרים לאבד את ישראל, בו בדבר נפרע מהם המקום, שנאמר כי בדבר אשר זדו עליהם. מכוח חכמת הניסיון שצבר, ובעיקר מאותה אמונה בה', הציע יתרו למשה את הצעת מינוי הדיינים: "אם את הדָבָר הַזֶּה תַעֲשֶׂה וְצִוְּנוּ אֶל־הַיָּהוָה וְיִכְלַתְ עֲמֹד וְגַם כָּל הָעָם הַזֶּה עַל מְקוֹמוֹ יבֹא בְשָׁלוֹם" (יח:כג).

ורש"י מפרש: "וצונו א-להים ויכלת עמד – המלך בגבורה, אם יצוה אותך לעשות כך - תוכל עמוד, ואם יעכב על ידך - לא תוכל לעמוד". דהיינו, דברי יתרו לא נאמרו כדברי התנשאות ויוהרה, אלא מתוך אמונה עמוקה בה' שיסייע למשה במלאכת השיפוט, שהיא מרכיב מרכזי בהנהגת העם, כפי שסייעו עד עתה, ובכך מתקשרים דברי ההצעה לרישא של הפרשה. נעבור עתה לעיון במספר היבטים הקשורים בהצעת יתרו.

דרך בחירת השופטים

רש"ר הירש בפירושו על אתר עמד על עיקרי הדברים הנובעים מהצעתו של יתרו:

לפיכך נראה כי תכלית המערכת הזאת לא היתה אלא להנהיג דירוג של סמכויות, ו'שרי אלפים' וכו' אין פירושה: ממונים על אלפים וכו', אלא אנשים שנבחרו מתוך אלפים וכו' כטובים וכמעולים שבהם... בדברים א: יג נאמר: 'הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידיעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם', מסתבר אפוא, כי כל האנשים שעתידיים היו להתמנות הוצעו על-ידי העם עצמו, ומשה רק אישר ומינה אותם. אם כך, מתיישב יפה אופן הבחירה כפי שפירשנו. תחילה בחרו כל אלף איש מתוכם את המעולה והמוכשר ביותר, לאחר מכן כל מאה איש, וכן הלאה עד לגוף הבוחר הקטן ביותר – עשרה. היו אפוא ארבע דרגות של כשירות ומהימנות – זו למעלה מזו...

סגולות השופטים

הצעת יתרו מונה ארבע תכונות שהשופט צריך שיהיו בו: "וְאִתָּה תִּחְזֶה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חַיִּל יִרְאִי א-לֵהִים אֲנָשִׁי אֲמֶת שֹׁנְאֵי בָצַע" (יח:כא). ועל משה בבואו לבצע את הצעת חותנו מסופר: "וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשִׁי חַיִּל מִכָּל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רְאִישִׁים עַל הָעָם" (כה). ואילו בחומש דברים, משה מספר לעם (א:טו): וְאָקַח אֶת רְאִישֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיִּדְעִים וְאִתָּן אֹתָם רְאִישִׁים עֲלֵיכֶם". ועל זה אומר המדרש (דברים רבה פ"א):

צריכין הדיינין שיהיו בהם שבע מידות: חכמים ונבונים וידועים וארבע כמה שכתב להלן (שמ' יח) 'אתה תחזה מכל העם' וגו' (אנשי-חיל, יראי א-להים, אנשי-אמת, שונאי-בצע) הרי שבע; ולמה לא נכתבו שבע כאחת? שאם לא נמצאו משבע - מביא מארבע, ואם לא נמצאו מארבע - מביא משלוש, ואם לא נמצאו משלוש - מביא מאחת, שכן כתיב: 'אשת חיל מי ימצא' (מש' לא:י).

כלומר, יש לבחור דיינים שיהיו בעיקר "אנשי-חיל" במונח המוסרי-חברתי של המונח, הווה אומר, לא הבקיאות בתורה בלבד היא זו שאמורה לקבוע את בחירת הדיין, אלא התנהגותו לפי התורה.¹

העיתוי של עצת יתרו

חז"ל במסכת זבחים (קטז, ע"א) ובמכילתא נחלקו אם יתרו בא אל משה לפני מתן תורה או אחריו. גם מפרשי התורה חלוקים בדעותיהם בעניין זה. ראב"ע סובר כי יתרו בא אחרי מתן תורה ומסתמך, בין היתר, על דברי משה ליתרו: "והודעתי את חקי הא-להים ואת תורתיו" (יח:טז), משמע שכבר הייתה להם תורה והיו להם חוקים.

לעומתו הרמב"ן מפרש כי יתרו בא לפני מתן תורה, בהסתמכו על העובדה שמשה אינו מזכיר כלל את מתן התורה כשהוא מספר ליתרו את קורות העם מאז שיצאו ממצרים, והרי לא ייתכן שאירוע כה מרכזי לא יוזכר.² מן המחלוקת אודות העיתוי משתמע כי אם נקבל את הדעה שיתרו אכן הגיע לפני מתן תורה, הרי שעוד לפני מתן תורה הייתה קיימת מערכת חוקים ומשפטים. ואמנם ניתן לפרש שמשה שפט את ישראל על-סמך החוקים והמשפטים שנמסרו לו במרה (שמ' טו:כה): "שָׁם שָׁם לֹא חָק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסְהוּ". או כפי שפירש המלבי"ם את פס' כד בפרק יח בשמות:

וישמע משה לקול חותנו: הנה במשנה תורה מבואר שלא בחר את השופטים תיכף רק בשנה שניה... שיש הבדל בין 'שמיעה בקול' ובין 'שמיעה לקול', ששמיעה בקול מורה שקיבל דבריו, ושמיעה לקול מורה ששם-לב אל דבריו ושקל אותם בפלס שכלו... ופי' שעתה שם-לב לדבריו, אבל לא יכול לעשות כן, כי עדיין לא ניתן להם פרשת משפטים ומשה לא רצה שישפטו לפי סברא ואומדן דעת, רק אח"כ שכבר לימד להם פרשת משפטים אז עשה ככל דבריו.

נוכל גם להשתמש בכלל הידוע "אין מוקדם ומאוחר בתורה", ולהסיק שגם אם מפשט הדברים מסתבר שיתרו בא לפני מתן-תורה, הרי שלמעשה הוא בא לאחריו, וממילא הוסרה השאלה. ואולם לפי המכילתא לשמות (יח:יד-טז) הודיע משה לעם, כבר בשלב זה, הן את התורה שבכתב והן את התורה שבעל-פה. וכך נאמר במכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דעמלק יתרו פ"ב:³

...והודעתי את חוקי הא-להים ואת תורותיו. חקים אלו מדרשות, והתורות אלו ההוראות, דברי ר' יהושע; ר' אלעזר המודעי אומר, חקים אלו עריות, שנאמר (ויק' יח:ל) לבלתי עשות מחקות התועבת, והתורות אלו ההוריות.

¹ ראה דברי י" ליבוויץ, **שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע**, ירושלים תש"ס, עמ' 286, שם הוא מביא גם את דברי רבנו בחיי שמשבח את המידות המוסריות יותר מאשר את החכמה. ודברים דומים נמצא בפירוש החזקוני לשמ' יח:כה: "לפי שכל כך יש ביד אדם להכיר בחברו אם הוא חכם אם לא, אבל ירא שמים אין בידו להכיר." וכן בדברי ראב"ע על אתר: "ולא הזכיר יראי א-להים, כי הוא לבדו ידע לבב אנוש, ומשה אמר כי בחר לנו אנשים חכמים, כי יוכל לדעת זה, רק יש חכם שאיננו ירא שמים".

² אף אברבנאל סבור כרמב"ן.

³ ראה מ' איש שלום בפרק ב של המבוא למכילתא דרבי ישמעאל; אפשטיין, **מבואות לספרות התנאים**, ירושלים תשי"ז, עמ' 502; ג' אלון, **מחקרים**, כרך ב, עמ' 239; מ' אלון, **המשפט העברי**, עמ' 242.

לפי הנאמר בפרשתנו, משה שפט את העם, ולא ייתכן שעשה זאת ללא הסתמכות על מערכת חוקים מסודרת.

על-סמך הנחה זו הגיע י' ליבוביץ⁴ למסקנה הבאה:

קיום התורה באמצעות הפעלת כוח אנושי היווה הסימן המוקדם למתן-תורה שבא מיד לאחר הנחת יסוד גדולה זו... הנהגת משטר החוק והמשפט בידי האדם קדמה למתן-התורה הא-לוהית, ומכאן יש מקום לומר שאין התורה הא-לוהית ניתנת לבני-אדם, אלא אם הם עצמם מכשירים עצמם ואת חברתם לקבלת התורה הא-לוהית... דבר זה יש לו משמעות גדולה מאד, להבנת סמכות חכמי התורה שבע"פ לדורות.

סיכום

יתרו התווה את הדרך לבחירת השופטים ובניית המערכת השיפוטית בישראל. הוא היה הראשון שהציע להפריד את הרשות השיפוטית מהרשות המחוקקת, בהציעו למשה: "הֲיִהָ אִתָּה לְעַם מֹלֵךְ אֶל־הַיָּמִים" (יח:יט), כלומר יתרו מציע למשה להביא את החוקים מה' ואילו הרשות השופטת תפעל לפיהם.

הצעות יתרו שניתנו מתוך אמונה בה' ובדרך הנהגתו את העולם, הכשירו את לבבות העם לקבלת התורה במעמד הר סיני, וסייעו למשה בהנהגת העם.

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים

⁴ שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע, ירושלים תש"ס עמ' 288.